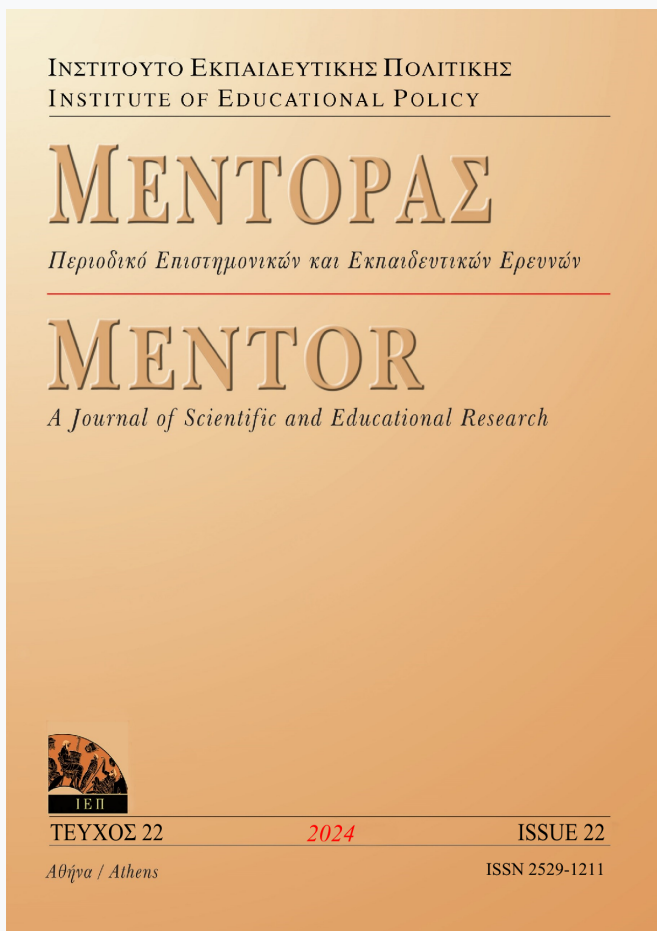


## Μέντορας

Τόμ. 22, Αρ. 1 (2024)

MENTOPAS



Το παιχνίδι ως εκπαιδευτικό εργαλείο στην εξέλιξη του ευρωπαϊκού εκπαιδευτικού συστήματος την πρώιμη νεότερη ευρωπαϊκή εποχή

Απόστολος Καραούλας

# Το παιχνίδι ως εκπαιδευτικό εργαλείο στην εξέλιξη του ευρωπαϊκού εκπαιδευτικού συστήματος την πρώιμη νεότερη ευρωπαϊκή εποχή

Απόστολος Καραούλας  
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων  
Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών  
[akaraoulas@uoi.gr](mailto:akaraoulas@uoi.gr)

## Περίληψη

Μέσα από μια εκτενή βιβλιογραφική ανασκόπηση, η παρούσα εργασία εξετάζει τον ρόλο του παιχνιδιού ως εκπαιδευτικού εργαλείου στην ευρωπαϊκή εκπαίδευση, από τον Μεσαίωνα έως τον 19ο αιώνα, εστιάζοντας στο πώς η αξιοποίησή του μεταβαλλόταν ανάλογα με τις ιστορικές συνθήκες. Διερευνάται πώς παιδαγωγοί και φιλόσοφοι αντιμετώπισαν το παιχνίδι στην εκπαιδευτική διαδικασία, και ποιες δεξιότητες ανέπτυξε στους/στις μαθητές/τριες. Μέσα από μια συστηματική εξέταση των διαχρονικών πηγών το κείμενο αναλύει τη συμβολή του παιχνιδιού στην καλλιέργεια κοινωνικών, πνευματικών και συναισθηματικών ικανοτήτων, εξετάζοντας την επίδραση των μεταβαλλόμενων κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών. Τέλος, η εργασία επιδιώκει να προσδιορίσει τη σταδιακή αλλαγή της έννοιας και της χρήσης του παιχνιδιού με την πάροδο του χρόνου, καθώς η εκπαίδευση μεταμορφωνόταν από εργαλείο επιβολής σε μέσο κοινωνικής και πνευματικής ανάπτυξης, ενσωματώνοντας το παιχνίδι σε αυτή τη διαδικασία και συμβάλλοντας στην πρόοδο των μαθητών/τριών.

**Λέξεις-κλειδιά:** ιστορία της εκπαίδευσης, μεσαιωνική εκπαίδευση, παιχνίδι, κοινωνία και εκπαίδευση, παιδαγωγοί της Αναγέννησης, παιδαγωγοί του Διαφωτισμού

## Abstract

Through extensive review of the literature, this paper examines the role of play as an educational tool in European education, from the Middle Ages to the 19th century, focusing on how its utilization transformed according to historical conditions. It investigates how educators and philosophers approached play in the educational process and what skills it fostered in students. Through systematic examination of historical sources, the text explores the contribution of play to the cultivation of social, intellectual, and emotional skills, while examining the impact of changing social and political conditions. How did the concept and use

of play evolve over time as education transformed from a tool of enforcement to a means of social and spiritual development, incorporating play into this process and contributing to student progress?

**Keywords:** history of education, medieval education, play, society and education, Renaissance educators, Enlightenment educators

## Εισαγωγή

Η αρχαιότητα, ως θεμέλιο του ευρωπαϊκού πολιτισμού, σηματοδοτεί την έναρξη μιας περιόδου βαθιών μετασχηματισμών, με ριζικές αλλαγές στις κοινωνικές, πολιτικές και πολιτιστικές δομές, που συντελέστηκαν κατά τον Μεσαίωνα. Η εκπαίδευση στην αρχαιότητα θεμελιώνεται γύρω από την ιδέα της καλλιέργειας του ανθρώπου και την προετοιμασία του για τον δημόσιο βίο. Κατά τον Μεσαίωνα, η θέση της εκπαίδευσης αλλάζει, καθώς γίνεται εργαλείο επιβολής και ελέγχου, κυρίως υπό την επιρροή της Εκκλησίας. Ωστόσο, με την πάροδο του χρόνου, ιδιαίτερα κατά την Αναγέννηση και τον Διαφωτισμό, η εκπαίδευση υφίσταται επαναστατικές αλλαγές, προάγοντας την ατομική σκέψη και την κοινωνική πρόοδο, επαναφέροντας την αξία του παιχνιδιού και της δημιουργικότητας. Έτσι, η εκπαίδευση εξελίσσεται από μέσο κοινωνικού ελέγχου σε εργαλείο ενδυνάμωσης και ανάπτυξης των δεξιοτήτων των μαθητών/τριών, ανταποκρινόμενη στις ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες της κάθε εποχής. Κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα, η εκπαίδευση καθοριζόταν από την αυθεντικότητα της Εκκλησίας, εστιάζοντας στη θρησκευτική διδασκαλία και στη μετάδοση της θρησκευτικής και φιλοσοφικής γνώσης. Η έλλειψη πρόσβασης σε πληροφορίες εκτός των εκκλησιαστικών κύκλων και η αυστηρότητα του εκπαιδευτικού συστήματος αποτελούσαν χαρακτηριστικά της εποχής.

Ωστόσο, με την έλευση της Αναγέννησης και την ανάδειξη νέων φιλοσοφικών και παιδαγωγικών ιδεών, η εκπαίδευση άρχισε να επικεντρώνεται στην ανάπτυξη του ατόμου και τη συνεχή αναζήτηση της γνώσης. Το παιχνίδι αναδείχθηκε ως ένα σημαντικό εκπαιδευτικό εργαλείο, συνδέοντας τον εαυτό του με την τάση της νέας εποχής να εισάγει καινούργιες ιδέες και προσεγγίσεις στην παιδαγωγική, δίνοντας έμφαση στην ανάπτυξη του ανθρώπινου μυαλού και της προσωπικότητας. Η χρήση παιχνιδιών ως μέσου εκπαίδευσης άρχισε να εμφανίζεται περισσότερο καθώς η συνεχή

Το παιχνίδι ως εκπαιδευτικό εργαλείο στην εξέλιξη του ευρωπαϊκού εκπαιδευτικού συστήματος την πρώιμη νεότερη ευρωπαϊκή εποχή

---

αναζήτηση της γνώσης ανέδειξε την ανάγκη να αναδυθούν νέες προσεγγίσεις στην παιδαγωγική.

Κατά τους αιώνες που ακολούθησαν, η επιστημονική πρόοδος συνέβαλε στη δημιουργία ενός πιο ολοκληρωμένου και ανθρωποκεντρικού εκπαιδευτικού συστήματος, δίνοντας κυρίαρχη θέση στην παιδαγωγική επιστήμη. Αναπτύχθηκαν νέες μέθοδοι διδασκαλίας που περιλάμβαναν τη χρήση παιχνιδιών για την ενίσχυση της μάθησης και την καλλιέργεια των πνευματικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων των μαθητών/τριών. Αυτή η εξέλιξη οδήγησε στη δημιουργία των πρώτων ανθρωπιστικών παιδαγωγικών προσεγγίσεων, που εστίαζαν στην προσωπική ανάπτυξη και την εκπαίδευση του ατόμου ως ενός ολοκληρωμένου πνευματικού και κοινωνικού όντος. Με την παρούσα μελέτη επιχειρείται να αναλυθεί η πορεία αυτής της εξέλιξης, η ενσωμάτωσή τους στις παιδαγωγικές προσεγγίσεις καθώς και η σημασία του παιχνιδιού ως κρίσιμου παράγοντα για την αναδιαμόρφωση του ευρωπαϊκού εκπαιδευτικού συστήματος κατά την πρώιμη νεότερη ευρωπαϊκή εποχή.

## **1. Το παιχνίδι στην αρχαιότητα**

Το παιχνίδι, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, κατέχει μια ιδιαίτερη θέση στην εκπαιδευτική φιλοσοφία και πρακτική. Η έννοια του παιχνιδιού στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία είναι πολυδιάστατη και περιλαμβάνει τόσο την εκπαιδευτική όσο και την ψυχαγωγική του αξία, καθώς συμβάλλει στην πνευματική και ηθική ανάπτυξη του ατόμου. Οι ρίζες της παιδαγωγικής αξίας του παιχνιδιού μπορούν να εντοπιστούν στην αρχαία ελληνική και ρωμαϊκή φιλοσοφία. Ο Πλάτων αναφέρεται συχνά στο παιχνίδι ως μέσο εκπαίδευσης και ανάπτυξης των νέων. Στο έργο του "Νόμοι", αναφέρει ότι τα παιχνίδια είναι απαραίτητα για την ηθική και πνευματική ανάπτυξη των παιδιών, καθώς τα διδάσκουν να ακολουθούν κανόνες και να συνεργάζονται (Πλάτων, 1999). Επιπλέον, ο Αριστοτέλης, στα "Πολιτικά", τονίζει τη σημασία του παιχνιδιού ως μέρος της ευδαιμονίας, επισημαίνοντας ότι η χαρά και η ψυχαγωγία είναι ουσιαστικά στοιχεία της καλής ζωής (Αριστοτέλης, 2002). Το παιχνίδι θεωρείται, επίσης, ως ένας τρόπος να εξασκηθούν οι ενήλικες σε διάφορες δεξιότητες και να αναπτύξουν την ευφυΐα τους, όπως διαφαίνεται στη φιλοσοφία των Στωικών, οι οποίοι υποστήριζαν ότι το παιχνίδι μπορεί να καλλιεργήσει την ηρεμία και την αυτοκυριαρχία (Επίκτητος, 2000).

Στην αρχαία Ρώμη, το παιχνίδι κατείχε επίσης σημαντική θέση τόσο στην καθημερινή ζωή όσο και στην εκπαίδευση καθώς ενίσχυε τη σωματική άσκηση, την πνευματική ανάπτυξη και την κοινωνική ενσωμάτωση. Τα παιχνίδια και οι αθλητικές δραστηριότητες δεν αποτελούσαν μόνο μέσο ψυχαγωγίας αλλά και εκπαίδευσης. Οι Ρωμαίοι, όπως και οι Έλληνες, αντιλαμβάνονταν την αξία του παιχνιδιού στη φυσική και πνευματική ανάπτυξη των νέων. Οι Ρωμαίοι εκπαιδευτές, όπως ο Κικέρων και ο Κοϊντιλιανός, αναγνώριζαν την ανάγκη για ισορροπία μεταξύ μελέτης και παιχνιδιού. Ο Κικέρων αναγνώριζε ότι τα παιχνίδια μπορούσαν να συμβάλουν στην πνευματική χαλάρωση και στην ανανέωση του νου, ενισχύοντας την παραγωγικότητα και τη συγκέντρωση (Cicero, 1928). Και ο Κοϊντιλιανός, στο έργο του "Institutio Oratoria", υποστήριξε ότι το παιχνίδι πρέπει να ενσωματώνεται στην εκπαίδευση για να βοηθά τους/τις μαθητές/τριες να αναπτύσσουν δεξιότητες λογικής και στρατηγικής σκέψης (Quintilian, 2001). Οι ρωμαϊκές αρένες και τα λουτρά ήταν χώροι όπου λάμβαναν χώρα πολλά παιχνίδια και αθλητικές δραστηριότητες, που ενίσχυαν την κοινωνική συνοχή και την αίσθηση της κοινότητας (Yegül, 1992). Επιπλέον, τα επιτραπέζια παιχνίδια και τα παιχνίδια στρατηγικής, όπως το "Latrunculi", χρησιμοποιούνταν για την ανάπτυξη στρατηγικής σκέψης και την εκπαίδευση των νέων πολεμιστών (Austin, 1934). Η χρήση του παιχνιδιού ως εργαλείου για την καλλιέργεια της σωματικής και πνευματικής αντοχής υπογραμμίζει τη βαθύτερη σημασία του στην κοινωνία της αρχαίας Ρώμης.

## **2. Το παιχνίδι έως και την πρόωμη νεότερη ευρωπαϊκή εποχή**

Κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα, ο υλικός κόσμος και η καθημερινή διαβίωση υπάγονταν τόσο στην αρχή του κλήρου όσο και στην εξουσία του αυτοκράτορα. Αντίστοιχα και η εκπαίδευση στον δυτικό μεσαιωνικό κόσμο βρίσκεται υπό την αυστηρή εποπτεία της εκκλησιαστικής εξουσίας και αποτελούσε θρησκευτικό αγαθό. Η εκπαίδευση επικεντρωνόταν συχνά στη μνήμη και την ανάγνωση των κλασικών κειμένων, με έμφαση στη θρησκευτική και ηθική εκπαίδευση. Σκοπός της ήταν η ταπεινοφροσύνη, όπως την όριζε η χριστιανική παιδεία, και η διδασκαλία γινόταν σε κλίμα αυταρχικότητας, αυστηρής πειθαρχίας και με πολλές ποινές. Σε αυτό το αυστηρά διαμορφωμένο περιβάλλον τα σχολεία παρουσίαζαν ορισμένα στοιχεία που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως παιχνίδια, αλλά συχνά ήταν διαφορετικά από τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε το παιχνίδι σήμερα (Orme, 2006).

Στην καθημερινότητα των παιδιών του Μεσαίωνα τα παιχνίδια και οι διασκεδαστικές δραστηριότητες κατείχαν σημαντική θέση. Αν και η έννοια του παιχνιδιού ήταν διαφορετική από τη σημερινή, τα παιδιά εκείνης της εποχής είχαν πρόσβαση σε μια ποικιλία απλών παιχνιδιών και δραστηριοτήτων ψυχαγωγίας (Gibbons, 2003). Συχνά ασχολούνταν με παιχνίδια που σήμερα θεωρούμε απλά, όπως το παιχνίδι με μπάλες, το άλμα σχοινού, το κυνήγι και παιχνίδια που αναπτύχθηκαν γύρω από την καθημερινή ζωή, όπως το παιχνίδι ρόλων π.χ. υποδύομενα τους γονείς ή την εργασία στο αγρόκτημα (Sutton-Smith, 2001).

Επιπλέον, η δημιουργικότητα και η φαντασία των παιδιών ενισχύονταν μέσα από την ενασχόληση με παιχνίδια που κατασκευάζονταν από φυσικά υλικά, όπως το ξύλο και το ύφασμα, δίνοντάς τους την ευκαιρία να αναπτύξουν πρακτικές και καλλιτεχνικές δεξιότητες (Opie & Opie, 1984).

Τα παιχνίδια και οι διασκεδαστικές δραστηριότητες προσέφεραν πολλά οφέλη στα παιδιά. Εκτός από την ανάπτυξη της σωματικής δεξιότητας και της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, επέτρεπαν στα παιδιά να αποκτήσουν και να αναπτύξουν δεξιότητες όπως είναι η διαχείριση του χρόνου, η δημιουργικότητα και η φαντασία. Επιπλέον, η συμμετοχή σε παιχνίδια μπορούσε να ενισχύσει την αυτοπεποίθηση των παιδιών και να τα βοηθήσει να εξερευνήσουν τον κόσμο γύρω τους (Sutton-Smith, 1997).

Η θεώρηση του Philippe Ariès στο έργο του “Αιώνες παιδικής ηλικίας” υποστηρίζει την αντίληψη ότι κατά τον Μεσαίωνα δεν υπήρχε η έννοια της διακριτής παιδικής ηλικίας όπως την κατανοούμε σήμερα. Σύμφωνα με τον Ariès, οι άνθρωποι του Μεσαίωνα δεν έβλεπαν την παιδική ηλικία ως ένα ξεχωριστό στάδιο ανάπτυξης από τη γέννηση έως την ενηλικίωση. Τα παιδιά θεωρούνταν «μικροί ενήλικες» και αντιμετωπίζονταν ως τέτοιοι από πολύ νωρίς. Από τη στιγμή της γέννησής τους, τα παιδιά αναμενόταν να συμμετέχουν στις καθημερινές δραστηριότητες και να αναλαμβάνουν καθήκοντα στο πλαίσιο της οικογένειας και της κοινότητας, χωρίς να απολαμβάνουν έναν ξεχωριστό παιδικό κόσμο. Η εκπαίδευση των παιδιών, συνήθως, γινόταν από τα μέλη της οικογένειάς τους ή από άλλους ενήλικες που ζούσαν στο ίδιο περιβάλλον, αντί να φοιτούν σε ειδικές εκπαιδευτικές δομές όπως γίνεται σήμερα (Ariès, 1962).

Η έλλειψη μιας διακριτής παιδικής ηλικίας σημαίνει ότι οι έννοιες της αθωότητας και της ανεμπόδιστης παιδικότητας δεν υπήρχαν όπως τις κατανοούμε σήμερα. Παρόλα αυτά, τα παιχνίδια και οι διασκεδαστικές δραστηριότητες ήταν

απαραίτητα για την ευημερία και την ανάπτυξη των παιδιών καθώς τους προσέφεραν έναν τρόπο να εκφράσουν τον εαυτό τους και να αναπτύξουν τις δεξιότητές τους κατά τη διάρκεια των παιδικών τους χρόνων (Gibbons, 2003· Orme, 2006). Η συμμετοχή σε παιχνίδια δεν ήταν μόνο πηγή χαράς, αλλά και μέσο απόκτησης κοινωνικών σχέσεων και δημιουργίας δεσμών με άλλα παιδιά, με την ομαδική συνεργασία και την κατανόηση να προκύπτουν ως φυσική απόρροια αυτής της διαδικασίας (Sutton-Smith, 1997).

Η εξέλιξη της κοινωνίας καθώς και η διαφορετική θεώρηση για τον κόσμο επέφερε σημαντικές αλλαγές στη σκέψη και την προσέγγιση του ανθρώπου απέναντι στη γνώση και την εκπαίδευση. Η επιστημονική έρευνα και το πείραμα ανέδειξαν νέες αντιλήψεις για τον κόσμο και την ανθρώπινη φύση. Η ανανεωμένη αυτή αντίληψη επηρέασε καθοριστικά και τον τομέα της παιδαγωγικής, οδηγώντας στη γέννηση της παιδαγωγικής επιστήμης. Ένας από τους πιο εξέχοντες παιδαγωγούς της εποχής, ο Έρασμος του Ρότερνταμ, υποστήριξε την σημασία της εκπαίδευσης μέσω του παιχνιδιού. Στο έργο του "De Ratione Studii" (1512), προτείνει τη χρήση του παιχνιδιού ως μέσο για την ενίσχυση της μαθησιακής διαδικασίας, επισημαίνοντας ότι τα παιδιά μαθαίνουν καλύτερα όταν είναι ευχαριστημένα και ενεργά (Erasmus 1978· Smith, 2019).

Τη φυσική μάθηση και το παιχνίδι συναντάμε και στην παιδαγωγική φιλοσοφία του Comenius που θεωρείται ο "πατέρας της σύγχρονης εκπαίδευσης" λόγω της σημαντικής συνεισφοράς του στην παιδαγωγική θεωρία και πρακτική. Στο έργο του "Didactica Magna" (Μεγάλη Διδακτική), ο Comenius προτείνει την εκπαίδευση όλων των παιδιών, ανεξαρτήτως φύλου και κοινωνικής τάξης, κάτι το οποίο ήταν επαναστατικό για την εποχή του (Comenius, 1912· Murphy, 2019). Υποστήριξε την ιδέα της εκπαίδευσης που θα στηρίζεται στην εποπτική αντίληψη του παιδιού, ενθαρρύνοντας τη χρήση εικονογραφημένων βιβλίων και πρακτικών δραστηριοτήτων για την ενίσχυση της μάθησης. Πίστευε ότι το παιχνίδι δεν είναι απλώς μια μορφή ψυχαγωγίας, αλλά ένα βασικό μέσο για την ανάπτυξη της γνώσης και των δεξιοτήτων των παιδιών. Στο έργο του "Orbis Sensualium Pictus" (Εικονογραφημένος κόσμος), ο Comenius εισήγαγε τη χρήση εικονογραφημένων βιβλίων για να βοηθήσει τα παιδιά να κατανοήσουν τον κόσμο γύρω τους μέσα από την παρατήρηση και την αλληλεπίδραση (Levine, 2020).

Και ο Ράτκε πίστευε ότι η εκπαίδευση πρέπει να είναι προσαρμοσμένη στη φυσική ανάπτυξη των παιδιών και ότι το παιχνίδι είναι ουσιώδες για την ανάπτυξη

τους. Η προσέγγισή του περιλάμβανε τη χρήση του παιχνιδιού για την ενίσχυση της μάθησης μέσω πρακτικής εμπειρίας και συμμετοχής (Richter, 2018). Σύμφωνα με τον Ratke, το παιχνίδι δεν είναι απλά ένα μέσο ψυχαγωγίας, αλλά ένας τρόπος μάθησης μέσω της εμπειρίας και της πρακτικής εφαρμογής. Η χρήση παιχνιδιών και δραστηριοτήτων που προάγουν τη μάθηση, ενθαρρύνει τα παιδιά τα οποία μαθαίνουν καλύτερα όταν είναι ενεργά και συμμετέχουν σε δραστηριότητες που τα ενδιαφέρουν. Η μέθοδος αυτή εστιάζει στη βιωματική μάθηση, όπου τα παιδιά αναπτύσσουν δεξιότητες και γνώσεις μέσα από το παιχνίδι και την αλληλεπίδραση με το περιβάλλον τους (Richter, 2018).

Ο Μισέλ ντε Μοντέν, ένας άλλος εξέχων διανοούμενος της εποχής, υποστήριξε τη σημασία της παιδείας που προάγει την κριτική σκέψη και την αυτονομία. Στα "Δοκίμιά του" (Essais) του, ο Μοντέν προτείνει ότι η εκπαίδευση πρέπει να ενθαρρύνει τα παιδιά να σκέφτονται μόνα τους και να ανακαλύπτουν τον κόσμο μέσω της εμπειρίας, της παρατήρησης και του παιχνιδιού παρά να βασίζεται στη στείρα απομνημόνευση (Montaigne, 2003). Υποστήριξε ότι τα παιδιά μαθαίνουν καλύτερα όταν είναι ελεύθερα να εξερευνούν και να πειραματίζονται. Το παιχνίδι, σύμφωνα με τον Montaigne, είναι ένα φυσικό μέσο για την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της αυτονομίας. Επίσης, τόνισε τη σημασία της σωματικής δραστηριότητας και του αθλητισμού ως μέρους της ολικής εκπαίδευσης, υποστηρίζοντας ότι το υγιές σώμα είναι απαραίτητο για την υγιή σκέψη (Hartle, 2019).

Την περίοδο του 18ου και 19ου αιώνα, η επιστημονική έρευνα και το πείραμα είχαν ήδη καθιερωθεί ως βασικές μέθοδοι κατανόησης του κόσμου και της ανθρώπινης φύσης. Ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός άλλαξε τη φυσιογνωμία της Ευρώπης επηρεάζοντας σημαντικά την εξέλιξη των φιλοσοφικών, κοινωνικών και παιδαγωγικών ιδεών. Η απόκτηση της γνώσης, η ατομική ελευθερία και ο ορθός λόγος ενθάρρυναν τη διεύρυνση της εκπαίδευσης σε ευρύτερη βάση της κοινωνίας, προωθώντας την ιδέα ότι η γνώση είναι δύναμη και πρέπει να είναι διαθέσιμη σε όλους. Η εκπαίδευση έγινε πιο προσιτή με την ίδρυση νέων σχολείων και πανεπιστημίων και η παιδαγωγική επιστήμη αναπτύχθηκε σημαντικά με τους παιδαγωγούς της εποχής να αναδεικνύουν το παιχνίδι ως ένα από τα πιο σημαντικά εργαλεία στην εκπαίδευση (Darnton, 1984).

Ο Jean-Jacques Rousseau, ένας από τους κορυφαίους παιδαγωγούς του 18ου αιώνα, στο έργο του "Emile, ή Περί Αγωγής" (1762), τόνισε τη σημασία της φυσικής ανάπτυξης των παιδιών και υποστήριξε ότι η εκπαίδευση πρέπει να προσαρμόζεται



στις ανάγκες τους. Ο Rousseau επεσήμανε ότι το παιχνίδι είναι ένα φυσικό και ουσιώδες μέσο μάθησης, το οποίο ενισχύει την περιέργεια και την αγάπη για τη γνώση. Μέσω του παιχνιδιού, τα παιδιά αναπτύσσουν τις σωματικές, διανοητικές και ηθικές τους ικανότητες (Boyd, 2018).

Το παιχνίδι κυριαρχεί στον παιδικό κήπο του Friedrich Fröbel που θεωρείται και ο πατέρας του σημερινού νηπιαγωγείου, όπου το ελεύθερο παιχνίδι αναπτύχθηκε ως διδακτική μέθοδος. Ο Fröbel πίστευε ότι το παιχνίδι είναι η πιο αγνή και πνευματική δραστηριότητα του παιδιού και ότι μέσω του παιχνιδιού τα παιδιά μπορούν να κατανοήσουν καλύτερα τον κόσμο γύρω τους. Δημιούργησε τα "δώρα", μια σειρά από εκπαιδευτικά παιχνίδια που σχεδιάστηκαν για να ενθαρρύνουν τη μάθηση μέσω της αλληλεπίδρασης και της δημιουργικότητας (Brosterman, 1997). Αυτά τα παιχνίδια στόχευαν στην ανάπτυξη των λεπτών κινητικών δεξιοτήτων, της χωρικής επίγνωσης και της κατανόησης των βασικών μαθηματικών και γεωμετρικών εννοιών.

Η ανθρωποκεντρική προσέγγιση του Johann Heinrich Pestalozzi εστίαζε στη συναισθηματική, κοινωνική και διανοητική ανάπτυξη των μαθητών/τριών, με το παιχνίδι να αποτελεί βασικό στοιχείο της εκπαιδευτικής διαδικασίας και απαραίτητο εργαλείο για την ολόπλευρη ανάπτυξη των παιδιών. Υποστήριξε ότι το παιχνίδι επιτρέπει στα παιδιά να αναπτύξουν την κριτική τους σκέψη και τη δημιουργικότητα μέσω της εξερεύνησης και της κατανόησης του κόσμου γύρω τους. Θεωρούσε ότι το παιχνίδι προωθεί τη συναισθηματική ανάπτυξη, δίνοντας στα παιδιά την ευκαιρία να εκφράσουν τα συναισθήματά τους και να μάθουν να συνεργάζονται και να επικοινωνούν αποτελεσματικά. Πίστευε στη μάθηση μέσω της πράξης (learning by doing), καθώς το παιχνίδι επιτρέπει στα παιδιά να εφαρμόζουν τις γνώσεις τους σε πρακτικά πλαίσια, ενισχύοντας έτσι την κατανόηση και την εφαρμογή της μάθησης στην καθημερινή ζωή. Επίσης, υποστήριξε την εξατομικευμένη μάθηση, προσαρμοσμένη στις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των παιδιών, επισημαίνοντας ότι το παιχνίδι προσφέρει ένα ευέλικτο πλαίσιο όπου κάθε παιδί μπορεί να αναπτύσσεται με τον δικό του ρυθμό και σύμφωνα με τις προσωπικές του προτιμήσεις (Heafford, 2019).

Στις παιδαγωγικές του ιδέες ο Johann Friedrich Herbart συμπεριέλαβε στην εκπαιδευτική διαδικασία τον ρόλο του παιχνιδιού. Παρόλο που δεν έθεσε το παιχνίδι ως κύριο θέμα στη θεωρία του, αναγνώριζε τη σημασία της δραστηριότητας και της αλληλεπίδρασης στην εκπαιδευτική διαδικασία. Ο Herbart προωθούσε μια διαδικαστική προσέγγιση στη διδασκαλία, όπου η μάθηση προωθείται μέσα από σταδιακές δραστηριότητες και αλληλεπιδράσεις μεταξύ των μαθητών/τριών και του

Το παιχνίδι ως εκπαιδευτικό εργαλείο στην εξέλιξη του ευρωπαϊκού εκπαιδευτικού συστήματος την πρώιμη νεότερη ευρωπαϊκή εποχή

---

εκπαιδευτικού περιβάλλοντος. Αν και δεν εστίασε ειδικά στο παιχνίδι ως μέσο εκπαίδευσης, ωστόσο η προσέγγισή του υπογράμμισε τη σημασία της ενεργού συμμετοχής των μαθητών/τριών και της εμπλοκής τους στην εκπαιδευτική διαδικασία, έννοιες που έχουν σημασία και σήμερα στην εκπαιδευτική θεωρία και πρακτική (Herbart & Willmann, 1880). Ο Herbart υποστήριξε τη σημασία της αισθητηριακής εμπειρίας και της ενεργής μάθησης, αναγνωρίζοντας τον ρόλο του παιχνιδιού καθώς πίστευε ότι το παιχνίδι μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να ενισχύσει τη συγκέντρωση και την κατανόηση των παιδιών και για να τους βοηθήσει να αναπτύξουν ηθικές και κοινωνικές αξίες (Gutek, 2013).

Η βρετανίδα συγγραφέας και παιδαγωγός Maria Edgeworth, ανέπτυξε μια προοδευτική άποψη για τον ρόλο του παιχνιδιού στην εκπαίδευση, που αντικατοπτρίζει τις ανησυχίες της εποχής για την ανάπτυξη των παιδιών. Υποστήριξε ότι το παιχνίδι δεν είναι μόνο ένας τρόπος αναψυχής, αλλά ένα σημαντικό εκπαιδευτικό εργαλείο που ενισχύει την κοινωνική, πνευματική και συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών. Πεισμένη για τα θετικά αποτελέσματα του παιχνιδιού ως εργαλείου μάθησης και κοινωνικής ανάπτυξης έδωσε έμφαση στη χρήση του παιχνιδιού για την ενίσχυση της εκπαιδευτικής διαδικασίας και την ανάπτυξη δεξιοτήτων, όπως της φαντασίας, της δημιουργικότητας και της κριτικής σκέψης. Παρατηρώντας ότι τα παιδιά μαθαίνουν καλύτερα όταν είναι ενεργά και συμμετέχουν σε δραστηριότητες που είναι ευχάριστες και ενδιαφέρουσες, πρότεινε την ενσωμάτωση των εκπαιδευτικών αρχών στο παιχνίδι, προκειμένου να γίνει η μάθηση πιο ελκυστική και αποτελεσματική για τα παιδιά. Το παιχνίδι, σύμφωνα με την Edgeworth, διαδραματίζει έναν κρίσιμο ρόλο στην κοινωνικοποίηση των παιδιών, καθώς τους επιτρέπει να αναπτύξουν δεξιότητες αλληλεπίδρασης και συνεργασίας με τους άλλους (Butler, 2003).

Ο σκωτσέζος επιχειρηματίας και κοινωνικός μεταρρυθμιστής Robert Owen αποτελεί μία ακόμα σημαντική προσωπικότητα στην ιστορία της ευρωπαϊκής εκπαίδευσης και ιδιαίτερα του νηπιαγωγείου. Στο πρώτο νηπιαγωγείο που ίδρυσε στη Σκωτία το 1816, η αναγνώριση της σημασίας του παιχνιδιού ως θεμελιώδους στοιχείου της εκπαιδευτικής διαδικασίας πρωτοστάτησε στην εξέλιξη της προσχολικής εκπαίδευσης (Donnachie, 2000). Υποστηρίζοντας ότι το παιδί είναι ένα ενεργό ον που πρέπει να αναπτύσσεται μέσα σε ένα φυσικό και υποστηρικτικό περιβάλλον, πρότεινε μια καινοτόμο προσέγγιση για την εποχή, με στόχο τη βελτίωση των συνθηκών στην παιδική εκπαίδευση. Δημιούργησε ένα πλαίσιο όπου τα παιδιά θα μπορούσαν να

ανακαλύπτουν τον κόσμο και να αποκτούν γνώσεις μέσω της ευχάριστης ενασχόλησης και της ομαδικής δράσης. Χρησιμοποιώντας στο νηπιαγωγείο το παιχνίδι ως κεντρικό μέσο για την ενίσχυση της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, της φαντασίας και των δεξιοτήτων των παιδιών, προώθησε εκπαιδευτικές δραστηριότητες που ενθάρρυναν τη δημιουργικότητα και την αυτοπεποίθηση, ενώ ταυτόχρονα προσέφερε ένα ασφαλές περιβάλλον για την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της αυτογνωσίας των παιδιών (Duncker, 2018).

### **3. Κριτική θεώρηση- Συμπεράσματα**

Η πορεία της εκπαίδευσης στην Ευρώπη, κατά τη διάρκεια των αιώνων, αντικατοπτρίζει μια συνεχή εξέλιξη που συνδέεται στενά με την κοινωνική και πολιτιστική πρόοδο. Το παιχνίδι στην αρχαιότητα δεν είχε μόνο εκπαιδευτικό και ψυχαγωγικό χαρακτήρα, αλλά ήταν και βασικό εργαλείο διαπαιδαγώγησης, ενσωματώνοντας κανόνες που αντανakλούσαν τις αξίες και τους νόμους της πολιτείας. Οι νέοι μάθαιναν να σέβονται τα κοινωνικά και ηθικά πρότυπα, τα οποία αποτελούσαν τον θεμέλιο λίθο του πολιτισμού της αρχαίας Ελλάδας. Έτσι, το παιχνίδι συνδέθηκε άμεσα με τον κοινωνικό προορισμό των νέων, καλλιεργώντας τις αξίες που προωθούσε η κοινωνία. Οι αθλητικές δραστηριότητες και τα παιχνίδια συνέβαλαν στην κοινωνική και ηθική τους ανάπτυξη, προετοιμάζοντάς τους για τις απαιτήσεις της στρατιωτικής και κοινωνικής ζωής, ενώ ενίσχυαν τη συμμετοχή τους στη διαμόρφωση της κοινότητας και της πολιτείας.

Στην αρχαία Ρώμη, το παιχνίδι ήταν ένα κεντρικό εργαλείο διαπαιδαγώγησης, άμεσα συνδεδεμένο με τον κοινωνικό προορισμό των νέων. Οι αθλητικές δραστηριότητες ενίσχυαν όχι μόνο την παραγωγικότητα, αλλά και την αίσθηση της συλλογικής ταυτότητας και τη στρατιωτική προετοιμασία, θεμελιώδη στοιχεία για τη ρωμαϊκή κοινωνία. Ωστόσο, οι βίαιες εκδηλώσεις στις αρένες αποτύπωναν τις σκληρές πτυχές της κοινωνικής ζωής, προωθώντας την εξουσία και την κοινωνική συνοχή μέσω του ανταγωνισμού και της δύναμης. Έτσι, το παιχνίδι αποκτούσε μια διπλή διάσταση: ως εργαλείο διαπαιδαγώγησης και ως καθρέφτης των αξιών και των προκλήσεων της ρωμαϊκής εποχής.

Στους δύο μεγάλους πολιτισμούς της αρχαιότητας το παιχνίδι αποτελούσε κεντρικό εργαλείο εκπαίδευσης, προετοιμάζοντας τους νέους για ενεργή συμμετοχή στην κοινωνία και την πολιτεία. Αντίθετα, στον Μεσαίωνα, αυτή η προσέγγιση δεν διατηρήθηκε, κυρίως λόγω των διαφορετικών κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών. Η

φεουδαρχική δομή και η κυριαρχία της εκκλησίας έδιναν προτεραιότητα στη θρησκευτική συμμόρφωση και την υποταγή, γεγονός που περιορίσε τη σημασία του παιχνιδιού στην εκπαιδευτική διαδικασία. Αντί να προωθείται ως μέσο ανάπτυξης, το παιχνίδι περιθωριοποιήθηκε, καθώς ο ρόλος των νέων ήταν πολύ διαφορετικός. Η εκπαίδευση κατά τον Μεσαίωνα επικεντρωνόταν στην εξυπηρέτηση των αναγκών της φεουδαρχικής κοινωνίας, ενώ η απουσία μιας διακριτής παιδικής ηλικίας, όπως περιγράφει ο Philippe Ariès, απομάκρυνε την εκπαίδευση από τις αξίες του αρχαίου κόσμου, που στόχευαν στη διαμόρφωση ολοκληρωμένων πολιτών.

Από την αρχαιότητα έως τον Μεσαίωνα, η εκπαίδευση διαμορφώθηκε ως ένα προνόμιο ανώτερων κοινωνικών τάξεων, συχνά συνδεδεμένο με θρησκευτικά ή φιλοσοφικά κέντρα εξουσίας. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η πρόσβαση στη γνώση καθοριζόταν σε μεγάλο βαθμό από τη θέση των ατόμων στην κοινωνική ιεραρχία, με την εκπαίδευση να αποτελεί μέσο επιβολής πνευματικής και ηθικής καθοδήγησης από την Εκκλησία. Ο κλήρος και οι ευγενείς είχαν προνομιακή πρόσβαση στην παιδεία, ενώ οι κατώτερες κοινωνικές τάξεις σπάνια είχαν τη δυνατότητα να συμμετέχουν σε αυτήν τη διαδικασία. Ωστόσο, παρά τον περιορισμένο της χαρακτήρα, η παιδεία παραμένει ένα κέντρο κοινωνικής διαμόρφωσης και αξιακού συστήματος, καθοδηγούμενη από τις θρησκευτικές αρχές και τη φιλοσοφική παράδοση.

Η Αναγέννηση, ωστόσο, σηματοδότησε την αρχή μιας εντελώς νέας προοπτικής στην εκπαίδευση και τη μάθηση. Η αναγέννηση της αρχαίας ελληνικής και ρωμαϊκής σκέψης αναδείχθηκε ως μια σημαντική καμπή για την ευρωπαϊκή παιδεία, ενώ οι αρχές της κλασικής φιλοσοφίας άρχισαν να επαναπροσδιορίζουν την εκπαιδευτική διαδικασία. Η επαναφορά των ιδεών του ορθολογισμού και της λογικής έδωσε έμφαση στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και στη σημασία της ελεύθερης έρευνας, δημιουργώντας μια νέα αντίληψη για τον ρόλο του ανθρώπου στην κοινωνία. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η παιδεία δεν ήταν πλέον μόνο προνόμιο των λίγων, αλλά άρχισε να θεωρείται θεμελιώδες στοιχείο για την κοινωνική και πολιτιστική πρόοδο. Η έμφαση στην καλλιέργεια της ανθρώπινης σκέψης οδήγησε στη δημιουργία νέων μορφών εκπαίδευσης, όπου στόχος ήταν η ανάπτυξη πολιτών ικανών να συμμετέχουν ενεργά στη δημόσια ζωή, μέσω του λόγου και της πράξης.

Στη συνέχεια, η κοινωνική και κρατική αντίληψη για την εκπαίδευση κατά την Αναγέννηση και τον πρώιμο Διαφωτισμό διαφοροποιήθηκε αισθητά από τις

μεσαιωνικές δομές. Η ανθρωποκεντρική αντίληψη που αναπτύχθηκε, έφερε στο προσκήνιο τον ρόλο του ανθρώπου ως οντότητας που μπορεί να ερευνά και να κατανοεί τον κόσμο μέσω της λογικής και της εμπειρίας. Αυτή η αλλαγή οδηγεί στη γέννηση της παιδαγωγικής ως επιστημονικής θεωρίας, με στόχο την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του ατόμου. Σταδιακά, το κράτος άρχισε να διαδραματίζει πιο ενεργό ρόλο στην εκπαίδευση, αποσκοπώντας στην προετοιμασία πολιτών που θα υπηρετούσαν το έθνος, όχι μόνο με θρησκευτική συμμόρφωση, αλλά με ενεργή συμμετοχή στη δημόσια σφαίρα. Έτσι, η εκπαίδευση αποκτά μια πιο κοσμική διάσταση, με το κράτος να αναλαμβάνει πρωτοβουλίες που πολλές φορές έρχονται σε αντίθεση με τους στόχους της Εκκλησίας. Οι νέες προσεγγίσεις της φυσικής μάθησης και της κριτικής σκέψης που αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια του Διαφωτισμού αντικατοπτρίζουν αυτή τη μεταβαλλόμενη αντίληψη για τον άνθρωπο και την εκπαίδευση.

Όπως προαναφέρθηκε, ο Μισέλ ντε Μοντέν, ένας από τους σημαντικότερους στοχαστές της περιόδου, έφερε νέες αντιλήψεις στην εκπαιδευτική σκέψη. Υιοθέτησε μια αριστοκρατική και ατομοκεντρική προσέγγιση, υποστηρίζοντας ότι η εκπαίδευση πρέπει να αναπτύσσει την αυτονομία και την κριτική σκέψη, ώστε τα άτομα να γίνουν ικανά να συνεισφέρουν ουσιαστικά στην κοινωνία. Αντί να βλέπει τον άνθρωπο ως απλό υπήκοο του Θεού ή του κράτους, προωθούσε την ιδέα της ανθρώπινης αυτονομίας και της προσωπικής ανάπτυξης. Με αυτή την έννοια, η εκπαίδευση δεν αποσκοπεί μόνο στην προετοιμασία για θρησκευτική ή πολιτική συμμόρφωση, αλλά αποτελεί μέσο για την πλήρη ανάπτυξη του ατόμου.

Στον Διαφωτισμό, η εκπαίδευση έλαβε ακόμη πιο προοδευτική μορφή, με έμφαση στην ανάγκη για καθολική εκπαίδευση και στην προώθηση της γνώσης και της κριτικής σκέψης. Οι φιλόσοφοι και παιδαγωγοί της εποχής ανέδειξαν τη σημασία της μόρφωσης για όλους τους πολίτες, ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης, και το παιχνίδι κατέλαβε κεντρική θέση ως μέσο εκπαίδευσης και ανάπτυξης. Παρά την αρχική αντίσταση που αντιμετώπισε, το παιχνίδι αναγνωρίστηκε για την κρίσιμη συμβολή του στην ενίσχυση της δημιουργικότητας, της φαντασίας και της κοινωνικής αλληλεπίδρασης των παιδιών. Το παιχνίδι δεν ήταν πλέον αντιληπτό μόνο ως διασκέδαση, αλλά ως αναπόσπαστο κομμάτι της εκπαιδευτικής διαδικασίας, με παιδαγωγούς να τονίζουν ότι ενισχύει την ανάπτυξη των παιδιών σε κοινωνικό, συναισθηματικό και γνωστικό επίπεδο.

Καθώς οι κοινωνικές, πολιτικές και φιλοσοφικές συνθήκες μεταβάλλονταν από την Αναγέννηση μέχρι τον Διαφωτισμό, η εκπαίδευση αναδείχθηκε σε κεντρικό

στοιχείο της κοινωνικής και πολιτικής ανάπτυξης. Η εστίαση στη διαμόρφωση πολιτών ικανών να σκέφτονται κριτικά και να συμμετέχουν ενεργά στη δημόσια ζωή, ανέδειξε τη σημασία της παιδείας ως κινητήριας δύναμης για την κοινωνική πρόοδο και την πνευματική ανάπτυξη. Το παιχνίδι, ως μέσο ενίσχυσης της δημιουργικότητας και της κοινωνικότητας, έγινε αναπόσπαστο κομμάτι της παιδαγωγικής σκέψης, με στόχο να διαμορφώσει ολοκληρωμένες και αυτόνομες προσωπικότητες, έτοιμες να ανταποκριθούν στις προκλήσεις μιας κοινωνίας που αναπτυσσόταν ραγδαία.

Η έννοια του παιχνιδιού στην εκπαίδευση κατά τον 18ο και 19ο αιώνα ερμηνεύεται ως απόρροια των κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών που προήλθαν από τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό και τη Βιομηχανική Επανάσταση. Ο Διαφωτισμός, με την επανάστασή του κατά των παραδοσιακών αξιών, προήγαγε τη λογική, την ατομική ελευθερία και την πρόσβαση στη γνώση. Σε αυτό το πλαίσιο, το παιχνίδι αρχίζει να θεωρείται ένα ουσιαστικό εργαλείο μάθησης, όχι μόνο ως μέσο διασκέδασης, αλλά και ως οδός προς την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της δημιουργικότητας.

Η Βιομηχανική Επανάσταση, με την ταχεία οικονομική ανάπτυξη και τις ραγδαίες κοινωνικές αλλαγές, απαιτούσε την αναμόρφωση της εκπαίδευσης ώστε να προετοιμάσει τους πολίτες για έναν νέο, βιομηχανικό κόσμο. Παιδαγωγοί όπως ο Rousseau και ο Fröbel προτείνουν την ενσωμάτωση του παιχνιδιού στην εκπαιδευτική διαδικασία, πιστεύοντας ότι καλλιεργεί τις ικανότητες που είναι αναγκαίες σε μια κοινωνία που αναζητά καινοτομία και προσαρμοστικότητα.

Το παιχνίδι, ως μέσο μάθησης, επιτρέπει στα παιδιά να εξερευνούν, να συνεργάζονται και να αναπτύσσουν κοινωνικές δεξιότητες. Η ανθρωποκεντρική προσέγγιση συνδέεται με τις αξίες του Διαφωτισμού, όπου η εκπαίδευση προορίζεται για όλους, ανεξαρτήτως κοινωνικής θέσης. Η έννοια της συμμετοχής στην εκπαίδευση αντανακλά την ατομική ελευθερία, την αλληλεπίδραση και την αυτονομία, στοιχεία κρίσιμα για τη λειτουργία μιας δημοκρατικής κοινωνίας. Αυτή η παιδαγωγική φιλοσοφία συνδυάζει τη μάθηση με την ευχαρίστηση, προάγοντας την ολιστική ανάπτυξη του παιδιού και αντανακλώντας τις ευρύτερες κοινωνικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις της εποχής. Η σύνδεση της εκπαίδευσης με τις κοινωνικές ανάγκες και τις οικονομικές εξελίξεις καθορίζει την κατεύθυνση της παιδαγωγικής επιστήμης και προετοιμάζει τα παιδιά για τις προκλήσεις της σύγχρονης κοινωνίας.

Οι ανάγκες της κοινωνίας για εκπαιδευμένους πολίτες και η ανάγκη για κοινωνική πρόοδο συνέβαλαν στη διαμόρφωση των εκπαιδευτικών συστημάτων. Η

εκπαίδευση εξελισσόταν, εισάγοντας νέες μεθόδους και ιδεολογίες, όπως η ανάγκη για εκπαίδευση για όλους και η προετοιμασία των παιδιών για την επαγγελματική ζωή.

Συνολικά, η εκπαίδευση δεν αποτελεί απλώς αντανάκλαση της κοινωνίας, αλλά είναι και πρωτοπόρος στην προώθηση της προόδου και της αλλαγής. Αν και ανταποκρίνεται στις ανάγκες της εποχής, επιδιώκει να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την επόμενη γενιά να αντιμετωπίσει και να διαμορφώσει την κοινωνία του μέλλοντος.

Οι παιδαγωγοί του 18ου και 19ου αιώνα έθεσαν τις βάσεις για τη σύγχρονη παιδαγωγική, αναγνωρίζοντας τη σημασία του παιχνιδιού στην εκπαιδευτική διαδικασία. Η φιλοσοφία τους υπογράμμισε ότι το παιχνίδι δεν είναι μόνο μέσο ψυχαγωγίας, αλλά και ένα ουσιώδες εργαλείο για την ανάπτυξη των γνωστικών, κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων των παιδιών. Η συνεχής αναζήτηση της γνώσης αποκαλύπτει τον ρόλο της ως μέσου αυτογνωσίας και κοινωνικής εξέλιξης. Το παιχνίδι, ως εργαλείο μάθησης, ενσωματώνει τις αξίες της ατομικής ελευθερίας και της συνεργασίας, ανοίγοντας δρόμους για τη δημιουργικότητα και την κριτική σκέψη. Η ερμηνεία αυτού του φαινομένου υποδεικνύει ότι η εκπαίδευση δεν περιορίζεται στη μετάδοση γνώσεων, αλλά λειτουργεί ως δυναμική αλληλεπίδραση που προάγει την ανθρώπινη ανάπτυξη και τη συλλογική ευθύνη.

Η διαρκής χρήση παιχνιδιών ως εκπαιδευτικού εργαλείου τονίζει τη σημασία τους στην αναμόρφωση του ευρωπαϊκού εκπαιδευτικού συστήματος. Οι θεμελιώδεις αρχές που απορρέουν από αυτές τις ιδέες συνεχίζουν να επηρεάζουν τις σύγχρονες πρακτικές διδασκαλίας, υπογραμμίζοντας τη σημασία της βιωματικής και ευχάριστης μάθησης. Σε αυτό το πλαίσιο, η εκπαιδευτική κοινότητα οφείλει να εξετάσει πώς ο κόσμος της τεχνολογίας ενσωματώνει τις αξίες της ατομικής ελευθερίας, της συνεργασίας και της κριτικής σκέψης στην εκπαίδευση. Επιπλέον, είναι σημαντικό να διερευνηθεί πώς αυτά τα νέα μέσα επηρεάζουν τη βιωματική και ευχάριστη μάθηση σε διάφορα εκπαιδευτικά συστήματα. Η σύγκριση των παιδαγωγικών προσεγγίσεων σε σχέση με τις κοινωνικές, πολιτικές και θρησκευτικές συνθήκες δεν οδηγεί σε οριστικές απαντήσεις, αλλά αναδεικνύει μια διαρκή διαδικασία αναστοχασμού και έρευνας. Η αντίληψη του παιχνιδιού ως εργαλείου μάθησης μετασχηματίζεται συνεχώς υπό την επίδραση αυτών των συνθηκών, προτρέποντας στη συνεχή επανεξέταση των φιλοσοφικών θεμελίων της εκπαίδευσης.

Το παιχνίδι ως εκπαιδευτικό εργαλείο στην εξέλιξη του ευρωπαϊκού εκπαιδευτικού συστήματος την πρώιμη νεότερη ευρωπαϊκή εποχή

---

### Βιβλιογραφικές αναφορές

Ariès, P. (1962) *Centuries of childhood: A social history of family life* (R. Baldick, Trans.), Vintage Books.

Αριστοτέλης (2002) *Πολιτικά* (μετ. Π. Κονδύλης), Εκδόσεις Στιγμή.

Austin, R. G. (1934) Roman Board Games I. *Greece and Rome*, 3(9), 24-34.

Boyd, W. (2018) Rousseau's Emile and educational thought, *Educational Theory*, 68(4), 391-409.

Brosterman, N. (1997) *Inventing Kindergarten*, Harry N. Abrams.

Butler, M. (2003) *Maria Edgeworth: A literary biography*, Oxford University Press.

Cicero. (1928) *De Oratore* (E. W. Sutton and H. Rackham, Trans.), Harvard University Press.

Comenius, J. A. (1912) *Μεγάλη Διδακτική* (Δ. Ι. Ολυμπίου, Trans.), Αθήνα. Διαθέσιμο στο <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/c/c/b/metadata-26-0000027.tkl> (Πρόσβαση 23 Σεπτεμβρίου, 2024).

Darnton, R. (1984) *The Great Cat Massacre and other episodes in French cultural history*, Basic Books.

Donnachie, I. (2000) *Robert Owen: Social visionary*, John Donald Publishers.

Duncker, E. (2018) *Robert Owen: The father of socialism and the cooperative movement*, Routledge.

Επίκτητος. (2000) *Εγχειρίδιον* (μετ. Ι. Θεοδορακόπουλος), Εκδόσεις Πάπυρος.



Erasmus, D. (1978) *Collected works of Erasmus: Literary and educational writings, 1 and 2* (C. R. Thompson, Ed.), University of Toronto Press.

Gibbons, J. (2003) *Children and childhood in Roman Italy*, Oxford University Press.

Gutek, G. L. (2013) *A history of the Western educational experience*, Waveland Press.

Hartle, L. (2019) Montaigne's educational philosophy: Play and learning. *Early Childhood Education Journal*, 47(4), 413-421.

Heafford, M. R. (2019) Pestalozzi: His thought and its relevance today, *Cambridge Journal of Education*, 49(1), 33-49.

Herbart, J. F., and Willmann, O. (1880) *Johann Friedrich Herbart's pädagogische Schriften (Erster Band)*.

Levine, F. (2020) The impact of Comenius on early childhood education, *History of Education Quarterly*, 60(4), 477-495.

Montaigne, M. (2003) *The complete essays*, Penguin Books.

Murphy, J. (2019) Comenius and the revolution of educational thought, *Review of Education*, 27(1), 33-50.

Opie, I., and Opie, P. (1984) *Children's games in street and playground*, Oxford University Press.

Orme, N. (2006) *Medieval schools: From Roman Britain to Renaissance England*, Yale University Press.

Πλάτων (1999) *Νόμοι*. (μετ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος), Εκδόσεις Πόλις.

Quintilian. (2001) *Institutio Oratoria* (D. A. Russell, Ed.), Harvard University Press.

Το παιχνίδι ως εκπαιδευτικό εργαλείο στην εξέλιξη του ευρωπαϊκού εκπαιδευτικού συστήματος την πρώιμη νεότερη ευρωπαϊκή εποχή

---

Richter, M. (2018) Wolfgang Ratke and the natural method of education, *Journal of Renaissance Studies*, 32(3), 271-290.

Smith, R. (2019) Erasmus and the joy of learning, *Educational Philosophy and Theory*, 51(5), 491-505.

Sutton-Smith, B. (1997) *The ambiguity of play*, Harvard University Press.

Sutton-Smith, B. (2001) The evolution of play revisited: A systems view, *American Journal of Play*, 2(2), 154-179.

Yegül, F. K. (1992) *Baths and bathing in classical antiquity*, MIT Press.